

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Autorka i tłumaczka: dwie pełnoprawne postacie? O przekładzie feministycznym w Kanadzie na przykładzie “Lettres d’une autre” Lise Gauvin i „przekładu w rodzaju żeńskim” Susanne de Lotbinière-Harwood

Author: Joanna Warmuzińska-Rogóż

Citation style: Warmuzińska-Rogóż Joanna. (2018). Autorka i tłumaczka: dwie pełnoprawne postacie? O przekładzie feministycznym w Kanadzie na przykładzie “Lettres d’une autre” Lise Gauvin i „przekładu w rodzaju żeńskim” Susanne de Lotbinière-Harwood. “Przekłady Literatur Słowiańskich” (T. 9, cz. 1 (2018), s. 147-160), doi 10.31261/PLS.2018.09.01.08

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

**Autorka i tłumaczka:
dwie pełnoprawne postacie?
O przekładzie feministycznym w Kanadzie
na przykładzie *Lettres d'une autre*
Lise Gauvin i „przekładu w rodzaju żeńskim”
Susanne de Lotbinière-Harwood**

**Author and Translator: Two Full-Fledged Characters?
On the Feminist Translation in Canada
Based on the Example of *Lettres d'une autre*
by Lise Gauvin and “Feminine Translation”
by Susanne de Lotbinière-Harwood**

Joanna Warmuzińska-Rogóż

 <https://orcid.org/0000-0001-8195-0099>

UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE
joanna.warmuzinska-rogoz@us.edu.pl

ABSTRACT | Among many translation activities characteristic for Canada, a “feminine translation”, meaning an act of re-creation, is particularly worth mentioning. One of its representatives is Susanne de Lotbinière-Harwood, a translator of the texts of Quebec feminists, including Lise Gauvin’s *Lettres d’une autre* (1984) translated into English in 1989 (*Letters from an Other*). De Lotbinière-Harwood’s translation caused controversy, as — according to the critics — she explained too much to a reader, inserted too many footnotes and feminized the text more than the original. The translation activity of de Lotbinière-Harwood proves how, by using the creative approach to translation, the act of translation itself becomes visible, and the feminization of the target text creates a space for female expression also in a real world.

KEYWORDS | feminist translation, Canada, Quebec, re-creation, Lise Gauvin

Changer les mots, c’est changer les regards.

France Théoret¹

Jedną z reprezentantek charakterystycznego dla kontekstu kanadyjskiego „przekładu w rodzaju żeńskim” (*traduction au féminin*) jest Susanne de Lotbinière-Harwood, tłumaczka i współautorka kształtowania nowego podejścia do przekładu w Kanadzie, autorka przekładów tekstów znaczących quebeckich feministek: Nicole Brossard, Louise Cotnoir, Anne-Marie Alonzo, a także Lise Gauvin, której dzieło zatytułowane *Lettres d’une autre* (1984), stanowiące podstawę niniejszych rozważań, przełożyła na język angielski w 1989 roku (*Letters from an Other*). Na przykładzie działalności S. de Lotbinière-Harwood zostanie przedstawiony sposób postrzegania przekładu przez kanadyjskie feministki, który skutkuje zatarciem granic między tłumaczeniem *sensu stricto* a twórczością.

„Przekład w rodzaju żeńskim”²

Quebeckie teoretyczki i pisarki feministyczne wypracowały ścisły podział terminologiczny, który oddziela wyraźnie pisarstwo kobiece — *écriture féminine* (kobiety piszące mniej więcej w taki sam sposób jak mężczyźni), twórczość feministyczną — *écriture féministe* (zaangażowaną, walczącą, stawiającą za cel zmianę losu kobiet) oraz pisarstwo w rodzaju żeńskim — *écriture au féminin*,

1 Cyt. za: K. James, 2011: ‘Speaking in the Feminine’: Considerations for Gender-Sensitive Translation. Dostępne w Internecie: <http://translationjournal.net/journal/56feminine.htm> [dostęp: 12.11.2017]. „Zmieniać słowa to zmieniać spojrzenia”. Wszystkie cytaty z języka francuskiego i angielskiego w moim przekładzie.

2 Szerzej na ten temat w: J. Warmuzińska-Rogóż, 2018: *Od przekładu do twórczości, czyli o quebeckich feministkach, anglokanadyjskich tłumaczkach i przekładowym continuum*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 24, nr 40, s. 65–77.

które stara się w nowatorski sposób wprowadzić aspekt kobiecy do literatury. Szczególnie ważne wydaje się pojęcie „literatury w rodzaju żeńskim”, która realizuje plan zaznaczenia obecności rodzaju żeńskiego, wzbogacenia dyskursu o treści feministyczne oraz — co za tym idzie — krytyki patriarchalnego obrazu świata³. W tym celu quebeckie teoretyczki i pisarki ze szczególną uwagą przyglądają się językowi będącemu emanacją patriarchalnej władzy. Nurt „literatury w rodzaju żeńskim” stanowi podwaliny dla analogicznego „przekładu w rodzaju żeńskim”, szczególnie wyczulonego na kwestie języka. Wpisuje się on w specyficzny, charakterystyczny dla Kanady sposób postrzegania przekładu, nazwany przez Sherry Simon „odbiegającą od normy praktyką tłumaczeniową” (*pratique „déviant” de la traduction*)⁴, w której zacierają się granice między tym, co oryginalne, a tym, co przetłumaczone, a zatem także między tym, co należy do kultury wyjściowej, oraz tym, co właściwe dla kultury docelowej. W ten sposób powstaje przestrzeń, która dla S. Simon jest przestrzenią niedookreśloną, umiejscowioną pomiędzy przekładem a oryginałem, co skutkuje między innymi brakiem ściśle wyznaczonych granic, także tych między językami⁵.

Jeśli już mowa o języku w kontekście twórczości literackiej, warto zaznaczyć, że w Quebecu rola języka jest szczególna, co wiąże się z pojęciem „nadświadomości językowej” (*surconscience linguistique*), które L. Gauvin opisuje następująco:

[jest to] świadomość języka jako uprzywilejowanego miejsca refleksji, jako wyobrazonego terytorium, jednocześnie otwartego i ograniczonego. Pisanie staje się zatem prawdziwym „aktem językowym”, jako że wybór tego czy innego języka pokazuje ważniejszy „proces” literacki niż procesy zastosowane w samym tekście. Nadświadomość odsyła także do odczucia języka, myśli o języku i wyobrażenia o nim⁶.

Tym sposobem twórcy zawsze stają przed niełatwym dylematem wyboru języka, a mają do wyboru między innymi języki: angielski, francuski zgodny z normą europejską, francuski usankcjonowany w Quebecu, a także cały wachlarz języków, jakie pojawiły się wraz z rozwojem nurtu pisarstwa migracyjnego, tworzonego przez pisarzy spoza Quebecu, którzy często na skutek zawirowań politycznych w kraju pochodzenia tę prowincję wybrali na nową ojczyznę.

3 Por. M.S. Cordoba Serrano, 2013: *Le Québec traduit en Espagne. Analyse sociologique de l'exportation d'une culture périphérique*. Ottawa, Presses d'Université d'Ottawa, s. 97.

4 S. Simon, 2005: *Interférences créatrices: poétiques du transculturel*. „Revista Mexicana de Estudios Canadienses (nueva época)”, no. 010, s. 118.

5 S. Simon, 1994: *Le trafic des langues. Traduction et culture dans la littérature québécoise*. Montréal, Boréal, s. 180.

6 L. Gauvin, 2004: *L'Hospitalité dans le langage ou la bi-langue de Khatibi*. W: L. Gauvin, P. L'Hérault, A. Montandon, red.: *Le dire de l'hospitalité*. Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise Pascal, s. 76.

Lettres d'une autre, czyli o Quebecu widzianym oczami Innego

Powieść Lise Gauvin, opublikowana w 1984 roku, to próba spojrzenia z zewnątrz nie tylko na sytuację językową, lecz także społeczno-polityczną Quebecu. Oto Roxane, młoda mieszkanka Iranu, przyjeżdża do Montrealu na studia, o swoich spostrzeżeniach na temat nowego miejsca zamieszkania opowiada w listach do przyjaciółki. Forma epistolarna oraz pochodzenie głównej bohaterki stanowią, rzecz jasna, nawiązanie do *Listów perskich* Monteskiusza, z tą różnicą, że w powieści epistolarnej francuskiego filozofa mamy do czynienia z protagonistami mężczyznami, a obserwacje dotyczą Francji. Powieść L. Gauvin ukazuje się w czasie dla Quebecu niezwykle ważnym, po pierwsze, ze względu na zawirowania polityczne (kwestia referendum i walki o niezależność), po drugie, ze względów językowych (Ustawa 101 wprowadzana jest z trudnościami) i, po trzecie wreszcie, ze względów kulturowych (Quebec usiłuje ugruntować swoją niezależną pozycję otoczony zewsząd kulturą anglofonną). Wszystkie wymienione czynniki znajdują swoje odzwierciedlenie w wizji, jaką przedstawia w swych listach Roxane, obserwatorka z zewnątrz, która opisując to, co dzieje się w Quebecu, daje świadectwo niezwyklej przenikliwości. Ważną oś tematyczną powieści stanowi kwestia językowa, główna bohaterka zdaje sobie bowiem sprawę, że dwujęzyczność Kanady jest utopią i jedyne miejsce, gdzie może żyć swobodnie, będąc osobą francuskojęzyczną, to Quebec. Roxane nie ogranicza się jednak wyłącznie do problematyki dwukulturowości Kanady, pisze także o samych Quebeczykach, o feminizmie, o literaturze quebeckiej i literaturze tworzonej przez kobiety. Biorąc pod uwagę powyższe, nie dziwi zainteresowanie czołowej tłumaczki literatury feministycznej w Quebecu tekstem L. Gauvin.

Susanne de Lotbinière-Harwood: tłumaczka zaangażowana

Susanne de Lotbinière-Harwood do grona tłumaczy trafiła przez przypadek: w 1979 roku, gdy pracowała jako dziennikarka dla anglojęzycznej gazety „Montreal Star”, poproszona została o przetłumaczenie na język angielski tekstów quebeckiego piosenkarza rockowego i poety Luciena Francœura. Współpraca zaowocowała wydaniem tomu wierszy *Neons in the Night* (1980), za który tłumaczka otrzymała prestiżową nagrodę John Glassco Translation Prize (1980).

Był to zresztą jedyny przypadek, gdy tłumaczka pracowała nad tekstem napisanym przez mężczyznę, po debiucie zdecydowała bowiem, że będzie tłumaczyć tylko północnoamerykańskie autorki feministyczne, które popierają twórcze podejście do przekładu rozumianego jako *re-creation*.

Tłumaczka jest osobą doskonale dwujęzyczną. Przynależność do obu światów, anglo- i frankofońskiego, uwidacznia się zresztą już w jej imieniu i nazwisku: pierwszy człon to nazwisko po frankofońskich przodkach, drugi — po anglofońskich. Tłumaczka konsekwentnie używa dwuczłonowego nazwiska, by podkreślić swoją przynależność do obu kultur. Z kolei imię to angielska forma imienia (Susan) z francuską końcówką *-e* i podwojoną spółgłoską *n*. Na gruncie twórczym dwujęzyczność S. de Lotbinière-Harwood znalazła najpełniejszą ilustrację w jej dziele teoretycznym *Re-belle et infidèle: La traduction comme pratique de réécriture au féminin / The Body Bilingual: Translation as a Rewriting in the Feminine* (1991) opublikowanym jednocześnie w Montrealu i w Toronto. Autorka celowo zapisuje swe refleksje w obu językach, tworzy zatem tekst, który wpisuje się doskonale w opisaną wcześniej koncepcję S. Simon.

O swej dwujęzyczności S. de Lotbinière-Harwood mówi: „Czasem czujesz się Inna, czasem lepsza, jako ktoś »wyjątkowy«, będący doskonale dwu-, [...] ale najczęściej czujesz się *lâchée lousse*⁷, niczym nieskrępowana. Czasami jednak tożsamość wydaje się niepokojąco *indécidable*”⁸. Owo niezdecydowanie, bycie „pomiędzy” znajduje swoje odzwierciedlenie w aktywności przekładowej: quebecka tłumaczka dokonuje przekładów z języka francuskiego na angielski oraz z angielskiego na francuski, co zdarza się w Kanadzie niezwykle rzadko.

Tłumaczka na równi z autorką?

Tłumaczka jako współautorka?

Swoją przekład powieści *Lettres d'une autre* S. de Lotbinière-Harwood poprzedza przedmową o znaczącym tytule *About the her in the other*, w której przedstawia powody tak silnej feminizacji tekstu L. Gauvin: „Piszę tych kilka słów, by

7 Słowo *lousse* to anglicyzm funkcjonujący w quebeckiej odmianie francuszczyzny, oznaczający „luźny, bez ograniczeń” (z ang. *loose*). Występuje w zwrocie *se lâcher lousse* — „być niezależnym, wolnym”. Zob. <http://oreilletendue.com/2013/04/09/du-mou-dans-la-definition/> [dostęp: 10.11.2017].

8 S. de Lotbinière-Harwood, 1991: *Re-belle et infidèle / The Body Bilingual La traduction comme pratique de réécriture au féminin*. Montréal, Les Éditions du Remue-ménage, s. 83.

wyjaśnić, że mój przekład jest feministycznym przepisaniem tego, co w oryginale przeczytałam w języku francuskim”⁹.

Tym sposobem, jak zauważa Barbara Godard, „skromny, ukrywający się tłumacz, zgodnie z pojęciem przeźroczystości, zostaje zastąpiony przez tłumacza, który jest aktywnym uczestnikiem procesu tworzenia znaczenia i który może, nawet nieskromnie, afiszować się ze swoim nazwiskiem”¹⁰. Zdaniem Louise von Flotow, użycie wstępu, przedmowy, a także przypisów to rutynowe techniki przekładu feministycznego, które pozwalają tłumaczce/tłumaczowi na wyjaśnienie wybranych strategii w powiązaniu z intencjami wyrażonymi w oryginale¹¹. Z kolei według S. Simon przedmowa spełnia przede wszystkim funkcję dydaktyczną, jako że „dobrze skonstruowany wstęp tworzy kompleksowe powiązania pomiędzy językiem, kulturą oraz szczególnym przeznaczeniem konkretnego dzieła literackiego”¹².

Ważna wydaje się S. de Lotbinière-Harwood zwłaszcza kwestia „poprawienia” tekstu poprzez jego celową feminizację. Akt ten wyjaśnia we wstępie, nazywając go działaniem politycznym:

Lise Gauvin jest feministką, podobnie jak ja. Ja jednak nie jestem nią. Autorka napisała swój tekst, używając generycznej formy męskiej. Moja praktyka tłumaczeniowa jest działaniem politycznym, którego celem jest to, by język przemówił w imieniu kobiet. Dlatego też mój podpis towarzyszący przekładowi oznacza, co następuje: niniejszy przekład wykorzystał wszelkie strategie tłumaczeniowe, by rodzaj żeński widoczny był w języku. Uwidocznienie rodzaju żeńskiego w języku oznacza bowiem, że kobiety będą słyszane i widoczne w rzeczywistym świecie. I na tym polega feminizm¹³.

Swoją postawę wobec aktu przekładu tłumaczka odnosi do własnego pochodzenia, do trudności związanych z byciem mieszkańcem Quebecu: „Dla mnie jako *Québécoise* [mieszkanki Quebecu — J.W.R.] pozycja, z której zabieram głos, jest obciążona politycznie, etycznie i emocjonalnie. Samotna, ryzykowna”¹⁴.

Poza wstępem S. de Lotbinière-Harwood zaznacza swoją obecność także w samym tekście oryginału, co L. von Flotow nazywa *hijacking*, czyli „upro-

9 S. de Lotbinière-Harwood, 1993: *About the her in the other*. W: L. Gauvin: *Letters from an Other*. S. de Lotbinière-Harwood, transl. Toronto, Women's Press, s. 9.

10 B. Godard, 1980: *Translators Preface*. W: N. Brossard: *Lovhers*. Montreal, Guernica, s. 7.

11 L. von Flotow, 1991: *Feminist Translation: Contexts, Practices and Theories*. TTR, vol. 4, no. 2, s. 76.

12 D. Homel, S. Simon, eds., 1988: *Mapping Literature. The Art and Politics of Translation*. Montréal, Véhicule, s. 53.

13 S. de Lotbinière-Harwood, 1993: *About the her in the other...*, s. 9.

14 S. de Lotbinière-Harwood, 1991: *Re-belle et infidèle / The Body Bilingual...*, s. 93.

wadzeniem” tekstu nienacechowanego feministycznie przez feministyczną tłumaczkę, co — zdaniem badaczki — jest zjawiskiem jednoznacznie pozytywnym. Termin ten L. von Flotow zapożycza od Davida Homela, montrealskiego pisarza i tłumacza, zażartego krytyka S. de Lotbinière-Harwood. W jego opinii słowo to najlepiej oddaje zbyt dużą ingerencję tłumaczki w tekst oryginału. Szczególnie krytycznie odnosi się on do nadmiernej liczby przypisów i nachalnej dydaktyzacji. Angielski przekład, przekonuje D. Homel, to tak naprawdę raczej rodzaj podręcznika opisującego współczesną quebecką kulturę, ale podręcznika, który został na dodatek ideologicznie „poprawiony” (czytaj: sfeminizowany), co dalece wybiega poza intencję autorki oryginału:

Tłumaczka tak bardzo się czasem narzuca, że aż uprowadza tekst autorki. We wstępie informuje nas, że chce, aby jej obecność dało się odczuć [...] i w tym celu ingeruje w tekst Gauvin, wyjaśniając, co tak naprawdę autorka miała na myśli, oraz czasem dorzucając francuski ekwiwalent bezpośrednio do angielskiego słowa¹⁵.

Tłumaczka odpowiada na tę krytykę następująco: po pierwsze, przekład skierowany został do konkretnych odbiorców, to jest do północnoamerykańskich czytelników, także badaczy, w związku z tym wszystkie przypisy, które wyjaśniają kwestie kulturowe (czyli np. przypis opisujący kwestię referendum, jednego z kluczowych wydarzeń we współczesnej historii Quebecu¹⁶, czy wyjaśniający, czym jest *tourtière*, popularne quebeckie danie), są w pełni uzasadnione. Przypisy mają różnorodny charakter, są to zarówno informacje encyklopedyczne (np. wyjaśnienia dotyczące wymienionych w tekście oryginału pisarzy, czyli data urodzin i ewentualnie data śmierci, tytuły najważniejszych dzieł), jak i kulturowe oraz historyczne, obserwacje socjologiczne, a także wzmianki dotyczące samego przekładu. Dodać należy, że S. de Lotbinière-Harwood umieszcza w swoim tłumaczeniu 135 przypisów, tekst przekładu liczy natomiast 143 strony, co daje mniej więcej jeden przypis na stronę! Sama tłumaczka w *Re-belle et infidèle* wyjaśnia: „przypisy tłumaczki tworzą feministyczny intertekst. Świadczą o zakresie i bogactwie twórczości literackiej kobiet. Podobnie rzecz się ma z przedmowami, które także są znakomitym sposobem na to, żeby czytelnik lepiej zrozumiał oraz docenił przekład”¹⁷.

Niepodważalny wydaje się drugi argument: S. de Lotbinière-Harwood zapewnia, że tworzyła swoją wersję w ścisłej współpracy z samą autorką, od której

15 D. Homel, 1990: *Lise Gauvin astutely explains Quebec to Outsiders*. „The Gazette”, 21.04.

16 Warto przywołać przypis 5. ze strony 25 oryginału: „Referendum: May, 20, 1980. The question put to the people of Québec asked if they wished to grant the government of Québec permission to negotiate *souveraineté-association* from Canada. The answer was No by a majority of 60 percent to 40 percent”.

17 S. de Lotbinière-Harwood, 1991: *Re-belle et infidèle / The Body Bilingual...*, s. 46—47.

otrzymała pozwolenie na „poprawienie” tekstu. Taka ścisła współpraca między autorką (*author*) i tłumaczką miała zresztą miejsce w przypadku większości przekładów S. de Lotbinière-Harwood. „Kluczowe jest, żeby pracować razem z autorką nad rękopisem przekładu” — zapewnia tłumaczka. „To integralna część procesu przekładu. Poza stworzeniem aktywnej literackiej wspólnoty kobiet ta współpraca sprzyja często niespodziewanym, niezwykłym odkryciom”¹⁸. Warto zauważyć, że autorka przekładu *Lettres d'une autre* otrzymała za swoją pracę prestiżową nagrodę Félix-Antoine Savard Prize (1991) przyznaną przez Columbia University, co jest swoistym usankcjonowaniem metody tłumaczeniowej zastosowanej przez S. de Lotbinière-Harwood.

Jeśli mowa o metodach, warto odnotować występujące wielokrotnie w oryginale powieści słowo w rodzaju męskim *Québécois*, które zawsze zapisane jest w przekładzie z uwzględnieniem rodzaju żeńskiego jako: *Québécois-e-s* (np. s. 15)¹⁹, co stanowi celową feminizację wersji wyjściowej²⁰. S. de Lotbinière-Harwood tłumaczy się ze swojego neologizmu w przypisie, który przytaczam w wersji oryginalnej:

Throughout this translation, *Québécois-e*, *Québécois-es* will be used in reference to native French speakers in Québec. The terms 'Québec Anglophones' or 'Quebeckers' will refer to its English-speaking Anglo-saxon population. *Québécois-es* is the non-sexist grammatical transcription comprising both genders²¹.

Tłumaczka unika, gdzie to możliwe, także innych określeń w rodzaju męskim, choć są one powszechne we francuskim oryginale. Mamy zatem „our victory [...] over the elements” (s. 15) jako tłumaczenie „la victoire de l'homme sur les éléments” (s. 15)²². Ponadto, określenie dotyczące rodzaju żeńskiego pojawia się w przekładzie zawsze tuż obok rodzaju męskiego (np. „her/his personality”, s. 46, „fairytale heroes and heroines”, s. 56), choć w języku francuskim występuje tylko określenie w rodzaju męskim („sa personnalité”²³, s. 46, „les héros de contes de fées”, s. 57).

18 Ibidem, s. 71.

19 Odnosiłki do przekładu powieści Lise Gauvin dotyczą następującego wydania: L. Gauvin, 1993: *Letters from an Other*. S. de Lotbinière-Harwood, transl. Toronto, Three O'Clock Press.

20 Tłumaczka opisuje obszernie tę technikę we wstępie.

21 L. Gauvin, 1993: *Letters from an Other*..., s. 25.

22 Odnosiłki do oryginału powieści Lise Gauvin dotyczą następującego wydania: L. Gauvin, 1994: *Lettres d'une autre*. Montreal, L'Hexagone.

23 W przypadku języka francuskiego zaznaczenie za pomocą zaimka dzierżawczego płci osoby, do której odnosi rzeczownik *personnalité* — „osobowość”, jest niemożliwe, jako że formę zaimka uzgadnia się z rodzajem gramatycznym rzeczownika, do którego odnosi. Język angielski natomiast, podobnie zresztą jak język polski, taki zabieg umożliwia.

S. de Lotbinière-Harwood chętnie sięga także po naddatki, które zdaniem L. von Flotow stanowią doskonałą kompensację w przypadku różnic językowych, jako że

[t]łumacze musieli stworzyć kreatywne metody, podobne do tych, jakie zastosowali w tekście wyjściowym autorzy: należało wyjść poza sam przekład, aby go wzbogacić, tak by ukazać różnice pomiędzy różnymi rodzajami patriarchalnego języka, poprzez użycie gier słownych, gramatycznego przesunięcia czy też zmiany składni w innych miejscach niż w oryginale²⁴.

Naddatek to bardzo przydatna technika, biorąc pod uwagę fakt, że w języku francuskim uwidoczniiony jest rodzaj gramatyczny, będący wyrazem zapisanego w systemie językowym patriarchy, z którym walczą feministyczne pisarki i tłumaczki. Oto jeden z wielu przykładów naddatku zastosowanego przez tłumaczkę:

Il leur arrive même de rêver à ce temps béni qu'on appelait le matriarcat et qui donnait aux femmes la maîtrise absolue de la cuisine, [...] pendant qu'ils avaient eux-mêmes la jouissance non moins absolue de leurs horaires et de quelques autres petites choses, dont l'État²⁵.

Sometimes they even dream of the blessed time called the matriarchy when women were absolute 'masters' of the kitchen, [...] while they (men) had the no-less absolute enjoyment of their time and of other little things such as the State²⁶.

Po pierwsze, tłumaczka decyduje się na użycie cudzysłowu przy słowie *masters*, by zaznaczyć patriarchalny wymiar języka angielskiego, tym bardziej znaczący w przypadku przekładu tekstu L. Gauvin, że w oryginale mowa o *la maîtrise*, czyli „doskonałości”, w rodzaju żeńskim, tymczasem angielski odpowiednik przywołuje na myśl przede wszystkim „mistrza” w rodzaju męskim. Ponadto, jako że angielski zaimek osobowy *they* odnosi zarówno do rodzaju męskiego („oni”), jak i żeńskiego („one”), tłumaczka dodaje w nawiasie wyjaśnienie, że chodzi o mężczyzn (*men*). Tym samym uzupełnia tekst oryginalny o elementy, które nie były w nim obecne.

Trzeba powiedzieć, że feministyczne tłumaczki posiłkują się chętnie grami słownymi, które mają stanowić kompensację dla utraty niektórych sensów (np. tłumaczenie *réalité* jako *re(her)ality*, *dé-lire* jako *reading/deliring* itd.).

24 L. von Flotow, 1997: *Translation and Gender: Translating in the 'Era of Feminism'*. Manchester, St. Jerome Publishing, s. 24.

25 L. Gauvin, 1994: *Lettres d'une autre...*, s. 113–114.

26 L. Gauvin, 1993: *Letters from an Other...*, s. 112.

S. de Lotbinière-Harwood wyjaśnia: „musimy ponownie nadać płę językowi”²⁷. Wprowadzając z premedytacją rodzaj żeński do tekstu, autorka przekładu chce, żeby czytelnik „poczuł różnicę”, nawet jeśli nie jest świadom zasad, jakimi rządzi się język francuski i które następnie często wprowadza we właściwy sobie sposób do angielskiego tekstu tłumacza²⁸.

Tego typu zabiegi pomagają, rzecz jasna, w ukazaniu pewnych idei politycznych czy feministycznych, tym niemniej — jak zauważa Kate James — akceptacja przekładu tekstu, którego znaczenie i forma zostały celowo zmienione, może być trudna, jest to bowiem zbyt daleko idąca interwencja w oryginał²⁹. Pamiętajmy jednak, że ingerencja to w tym przypadku działanie celowe, często usankcjonowane przez autorki tłumaczonych tekstów. Zdaniem Kathy Mezei:

Przekładać to wymyślać, tworzyć i często zdradzać tekst źródłowy. Przekład to śmiały akt, który wymaga odwagi i wiary, a piszące kobiety są szczególnie wyczulone na proces przekładu, musimy bowiem nie tylko tłumaczyć nasz tekst źródłowy, ale musimy także zdecydować, czy tłumaczyć na dyskurs dominujący, uznany dyskurs patriarchalny, androlekt, czy też odważyć się na użycie innego języka, który powinien zostać zapisany³⁰.

Przekład jako akt polityczny

Jean Delisle, kanadyjski tłumacz i badacz przekładu, porównuje pracę tłumaczek-feministek do roli, jaką odgrywali średniowieczni tłumacze. Jego zdaniem, działalność przekładowa, którą dzieli ponad pięć wieków, ma wiele cech wspólnych oraz — co ważniejsze — jest zdeterminowana historycznie: o ile średniowieczni tłumacze mieli świadomość, że przyczyniają się do utraty przez łacinę statusu języka uczonego, o tyle tłumaczki-feministki podważają zasadność *parler-homme*, czyli posługiwania się językiem nacechowanym aspektem męskim, który przyćmiewa obecność „drugiej płci”, a zatem w obu przypadkach chodzi o przełamanie wyłączności, monopolu pewnej grupy wobec całości³¹.

Warto działalność tłumaczek-feministek wpisać w szerszy kontekst polityczno-społeczny. Oczywiście jest, że rozwój myśli feministycznej w latach 70. i 80.

27 S. de Lotbinière-Harwood, 1991: *Re-belle et infidèle / The Body Bilingual...*, s. 117.

28 S. de Lotbinière-Harwood, 1993: *About the her in the other...*, s. 9.

29 K. James, 2011: *'Speaking in the Feminine': Considerations for Gender-Sensitive Translation...*

30 K. Mezei, 1989: *Traverse/ Traversée*. „Tessera”, nr 6, printemps, s. 9.

31 J. Delisle, 1993: *Traducteurs médiévaux, traductrices féministes: une même éthique de la traduction*. TTR, vol. 6, no. 1, s. 223.

XX wieku spowodował rozpowszechnienie refleksji na temat roli języka oraz dominacji pojęć patriarchalnych. Podjęta w Quebecu inicjatywa zreformowania języka i wprowadzenia do niego nieużywanych wcześniej form żeńskich dała impuls także szerszej refleksji feministycznej. Sama S. de Lotbinière-Harwood przyznawała niejednokrotnie, że używane przez nią strategie były akceptowane dzięki kontekstowi kulturowemu i społeczno-politycznemu, ponieważ dane jej było pracować jako radykalna feministyczna tłumaczka nad feministycznymi tekstami, które następnie ukazywały się w feministycznym wydawnictwie³². Interkulturowy kanadyjski kontekst sprzyjał oczywiście współpracy między pisarkami i tłumaczkami. K. James podsumowuje tę zależność następująco:

Radykalny przekład feministyczny w tym kontekście powinien być postrzegany jako wsparcie dla polityki nacechowanej genderowo, poprzez przeniesienie do języka angielskiego dynamicznej ewolucji frankokanadyjskiej feministycznej polityki językowej, a zatem poprzez stworzenie kobiecego grona odbiorców. Jako że oba języki nie mają podobnych właściwości, bezpośredni transfer może okazać się utrudniony, dlatego usprawiedliwione będą inne strategie translatorskie³³.

Tak sprzyjające warunki pozwoliły także na uwypuklenie samej „pracy tłumaczeniowej, na skoncentrowanie się na procesie tworzenia znaczenia poprzez akt transformacji”³⁴. Co więcej, według J. Delisle’a,

[t]ak jak feministki żądają równości praw we wszystkich dziedzinach życia społecznego, zaangażowane tłumaczki żądają takiego samego prawa głosu jak autor — kobieta lub mężczyzna — oryginalnego tekstu w przekładzie. Tworzą nową dynamikę autorka-tłumaczka i definiują na nowo pojęcie wierności w przekładzie³⁵.

Dla samej S. de Lotbinière-Harwood przekład i polityka były nierozłączne, czemu dała wyraz w swojej imponującej pracy przekładowej. Na koniec oddajmy głos samej tłumaczce:

Traktuję przekład jako działalność polityczną. Jestem feministką i poprzez moją pracę nad językiem wcielam politykę w życie za pomocą przekładu. Podmiot, inaczej mówiąc „ja”, nie jest neutralne, nigdy nie było, wbrew temu, co się

32 Za: L. von Flotow, 1997: *Translation and Gender: Translating in the 'Era of Feminism'...*, s. 30.

33 K. James, 2011: *'Speaking in the Feminine': Considerations for Gender-Sensitive Translation...*

34 B. Godard, 1990: *Theorizing Feminist Discourse/Translation*. W: S. Bassnett, A. Lefevere, eds.: *Translation, History, Culture*. London—New York, Pinter Publishers.

35 J. Delisle, 1993: *Traducteurs médiévaux, traductrices féministes: une même éthique de la traduction...*, s. 210.

powszechnie sądzi. Oto mój ulubiony cytat z Henriego Van Hoofa: „Przekład służy do odkrywania kultury, istoty wiedzy... do obrony lub rozpowszechniania idei religijnych, filozoficznych czy politycznych, do walki z ciemniężycielem... do odkrywania literatury”. Tym wszystkim jest przekład feministyczny³⁶.

Literatura

- Cordoba Serrano M.S., 2013: *Le Québec traduit en Espagne. Analyse sociologique de l'exportation d'une culture périphérique*. Ottawa, Presses d'Université d'Ottawa.
- Delisle J., 1993: *Traducteurs médiévaux, traductrices féministes: une même éthique de la traduction*. TTR, vol. 6, no. 1, s. 203—230.
- Flotow L. von, 1991: *Feminist Translation: Contexts, Practices and Theories*. TTR, vol. 4, no. 2, s. 69—84.
- Flotow L. von, 1997: *Translation and Gender: Translating in the 'Era of Feminism'*. Manchester, St. Jerome Publishing.
- Gauvin L., 1993: *Letters from an Other*. S. de Lotbinière-Harwood, transl. Toronto, Three O'Clock Press.
- Gauvin L., 1994: *Lettres d'une autre*. Montreal, L'Hexagone.
- Gauvin L., 2004: *L'Hospitalité dans le langage ou la bi-langue de Khatibi*. W: L. Gauvin, P. L'Hérault, A. Montandon, eds.: *Le dire de l'hospitalité*. Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise Pascal.
- Godard B., 1980: *Translators Preface*. W: N. Brossard: *Lovhers*. Montreal, Guernica.
- Godard B., 1990: *Theorizing Feminist Discourse/Translation*. W: S. Bassnett, A. Lefevere, eds.: *Translation, History, Culture*. London—New York, Pinter Publishers.
- Homel D., 1990: *Lise Gauvin astutely explains Quebec to Outsiders*. „The Gazette”, 21.04.
- Homel D., Simon S., eds., 1998: *Mapping Literature. The Art and Politics of Translation*. Montréal, Véhicule.
- <http://oreilletendue.com/2013/04/09/du-mou-dans-la-definition/> [dostęp: 10.11.2017].
- James K., 2011: *'Speaking in the Feminine': Considerations for Gender-Sensitive Translation*. Dostępne w Internecie: <http://translationjournal.net/journal/56feminine.htm> [dostęp: 12.11.2017].

36 S. de Lotbinière-Harwood, 1991: *Re-belle et infidèle / The Body Bilingual...*, s. 32.

- Lotbinière-Harwood S. de, 1991: *Re-belle et infidèle / The Body Bilingual La traduction comme pratique de réécriture au féminin*. Montréal, Les Éditions du Remue-ménage.
- Lotbinière-Harwood S. de, 1993: *About the her in the other*. W: L. Gauvin: *Letters from an Other*. S. de Lotbinière-Harwood, transl. Toronto, Women's Press.
- Mezei K., 1989: *Traverse/Traversée*. „Tessera”, nr 6, printemps, s. 9—12.
- Simon S., 1994: *Le trafic des langues. Traduction et culture dans la littérature québécoise*. Montréal, Boréal.
- Simon S., 2005: *Interférences créatrices: poétiques du transculturel*. „Revista Mexicana de Estudios Canadienses (nueva época)”, no. 010, s. 211—219.
- Warmuzińska-Rogóż J., 2018: *Od przekładu do twórczości, czyli o quebeckich feministkach, anglokanadyjskich tłumaczkach i przekładowym continuum*. „Między Oryginałem a Przekładem”, t. 24, nr 40, s. 65—77.

Joanna Warmuzińska-Rogóż

Auteure et traductrice : deux personnes de même rang ?

Sur la traduction féministe au Canada à l'exemple de *Lettres d'une autre*

de Lise Gauvin et de la « traduction au féminin »

de Susanne de Lotbinière-Harwood

RÉSUMÉ | Parmi un grand nombre de phénomènes liés à la traduction, caractéristiques pour le Canada, on peut détecter « la traduction au féminin » ou l'acte de re-création. Susanne de Lotbinière-Harwood, la traductrice des textes de féministes québécoises, y compris ceux de Lise Gauvin, dont le roman/essai intitulé *Lettres d'une autre* (1984) elle a traduit vers l'anglais en 1989 (*Letters from an Other*) en est une des plus éminentes représentantes. Sa traduction a suscité de vives polémiques, car — selon les critiques — la traductrice a trop expliqué au lecteur, a utilisé un nombre excessif de notes et a trop féminisé le texte par rapport à l'original. L'activité traduisante de Susanne de Lotbinière-Harwood démontre comment une approche créative à la traduction la rend plus visible et de quelle manière la féminisation du texte d'arrivée crée un espace propice à une expression féminine dans un monde réel.

MOTS-CLÉS | traduction féministe, Canada, Québec, réécriture, Lise Gauvin

Joanna Warmużyńska-Rogóż

Autorka i tłumaczka: dwie pełnoprawne postacie?

O przekładzie feministycznym w Kanadzie

na przykładzie *Lettres d'une autre* Lise Gauvin

i „przekładu w rodzaju żeńskim” Susanne de Lotbinière-Harwood

STRESZCZENIE | Wśród wielu zjawisk związanych z przekładem charakterystycznych dla Kanady znajduje się „przekład w rodzaju żeńskim”, czyli akt ponownego tworzenia. Jedną z jego reprezentantek jest Susanne de Lotbinière-Harwood, tłumaczka tekstów quebeckich feministek, w tym Lise Gauvin, której tekst zatytułowany *Lettres d'une autre* (1984) przełożyła na język angielski w 1989 roku (*Letters from an Other*). Swoim przekładem tłumaczka wywołała kontrowersje, zbyt wiele — zdaniem krytyków — wyjaśniając czytelnikowi, umieszczając za dużo przypisów oraz feminizując tekst bardziej niż oryginał. Działalność przekładowa S. de Lotbinière-Harwood udowadnia, w jaki sposób, poprzez wykorzystanie przez tłumacza twórczego podejścia do tłumaczenia, sam akt przekładu staje się widoczny, a feminizacja tekstu docelowego tworzy przestrzeń dla kobiecej ekspresji także w realnym świecie.

SŁOWA KLUCZOWE | przekład feministyczny, Kanada, Quebec, Lise Gauvin

JOANNA WARMUŻYŃSKA-ROGÓŻ | dr hab., adiunkt w Zakładzie Badań Kanadyjskich i Przekładu Literackiego Instytutu Języków Romańskich i Translatoryki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; literaturoznawczyni i przekładoznawczyni. Jej zainteresowania naukowe skupiają się przede wszystkim na literaturze quebeckiej oraz przekładzie literackim. Autorka monografii, m.in.: *De Langlois à Tringlot. L'effet-personnage dans les Chroniques romanesques de Jean Giono* (2009); *Szkice o przekładzie. Literatura rodem z Quebecu w Polsce* (2016, Pierre-Savard Award); oraz kilkudziesięciu artykułów o literaturze quebeckiej i przekładzie literackim; współautorka *Antologii współczesnej noweli quebeckiej* (2011).

Ambasadorzy i legislatorzy kultury i literatury

Przekłady
Literatur
Słowiańskich

